

ÇOCUKSUZLUK SAĞALTIMINDA SATILMA RİTÜELİ – RİTÜELİN TARİHSEL BAĞLAMI VE METAFORİK DİLİ¹

Satılma Ritual in the Healing of Childlessness - Historical Context and Metaphoric Language of Ritual

Doç. Dr. Pervin ERGUN*
İmran GÜNDÜZ ALPTÜRKER**

ÖZ

Kültürel kimliğe ait unsurlar, birtakım kodlarla, simge ve sembollerle kültürel bellekte saklanır. Kültürel bellekte kodlanmış, kültüre ait unsurların kuşaklar arası aktarımı ise gelenek, ritüel, tören; gibi araçlarla sağlanır. Ortak belleğe ait öğelerin hatırlanması ve bir disiplin çerçevesinde tekrarı, toplumsal yapının sürekliliğinde büyük öneme sahiptir. Bu bağlamda, içeriği statik, icrası dinamik işlevsel uygulamalar olan ritüeller; ortak belleğin ya da kültürel mirasın aktarımında kültürel belleğin birer kurucu ilkesi olarak ritüel devamlılıklarla tekrarlanmaktadır. Toplumsal belleğin en önemli öğelerinden olan ritüelistik uygulamalarda farklı katmanların ve çeşitli sosyal, tarihi, dinî vb. tabakaların izlerini bulmak mümkündür. Bu çalışmada Amasya yöresindeki “satılma ritüeli” üretildikleri tarihsel bağlamla ilişkilendirilerek; ritüel sembollerinin kavramsallaştırılma biçimleri ve ritüellerin farklı icra biçimleri bir araya getirilerek söz, eylem ve işlev bağlamında değerlendirilmiştir. Satılma ritüeli, çocuk sahibi olmak için yapılan ve öznesinin kadın olduğu bir ritüeldir. Cinsiyetine veya toplumsal rolüne uygun olarak üreme sürecinde bir talihsizliğe maruz kalan kadınlar, çocuk sahibi olmak için türbeye/evliyaya ya da kutsal ağaç, taş ve sulara satılırlar. Ritüeller simgesel ve inançsal bağlamda kriz çözücü işlevleriyle geleneksel şifa uygulamalarında yer alırlar. Ritüellerin simgesel içeriği, ortak değerlerin ve inançların geniş, vurgulu bildirimi olan mitik pek çok unsuru da barındırmaktadır; bu bağlamda geleneksel şifa uygulamalarından “satılma” ritüelinin icra edilme dinamikleri ve altında yatan sembolik anlam repertuarları çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada, gözlem ve katılımlı gözlemler neticesinde “satılma” ritüelinin farklı performansları izlenerek verilere ulaşılmıştır. Sembollerin açıklamasının önemli bir kısmının halk etimolojisi üzerinde durması ve ritüel bir sembolün açıklamasının bir parçasını oluşturması nedeniyle doğrudan bir anlatım ile ritüeller aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kültürel bellek, ritüel, çocuksuzluk, sağaltım, satılma ritüeli.

ABSTRACT

The elements of cultural identity are preserved in cultural memory with some codes, tokens and symbols. Intergenerational transmission of cultural elements encoded in cultural memory is provided by means such as customs rituals, ceremonies, etc. Recalling the elements of the common memory and the regular repetition has great prominence in the continuity of the social structure. In this context, the rituals, of which content is static, performance is dynamic and functional, is repeated with ritual continuities as the founding principle of cultural memory in the transmission of common memory or cultural heritage. In ritualistic practices, one of the most important items of social memory, it is possible to find the signs of the different social layers and various social, historical and religious, strata. It is possible to find traces of the layers. In this study, the *satılma* ritual in Amasya region associating with the historical context in which they are produced; we combined and the conceptualization of ritual symbols and the different modes of performance of rituals and evaluated in the context of word, action and function. *Satılma* ritual is a ritual that is performed to have a child and that the subject is a woman. Women who have been subjected to reproductive misfortune in accordance with their gender or social role are “sold” to a tomb/a saint or a holy tree, stone and water to have children. Rituals rank among the traditional healing applications in the sense of symbolical and religious with crisis resolution functions. The symbolic content of the rituals hold plenty of mythic components which are the extensive emphatic notices of the common values and beliefs. It is read into exerciable dynamics of rituals which take part in *satılma* ritual applications and their core symbolic meaning repertoires. Using general observations and participatory observations research techniques we followed different performances of the *satılma* ritual *in situ* and gathered the data. Folk etymology constitutes a part of ritual explaining a symbol. For this reason direct rituals and rituals are conveyed.

Key words

Cultural memory, ritual, childlessness, healing, *satılma* ritual.

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Bölümü Öğretim Üyesi, Ankara/Türkiye
pervinergun@gazi.edu.tr

** Amasya Üniversitesi Öğretim Elemanı, Amasya/Türkiye ichimran@gmail.com.

*Adın Yaşar olsun! Beşik bağın berk olsun!
Arkanda küçük, önünde büyük
kardeşlerin olsun!*

...
*Benim gibi ak sakallı, sarı dişli ol!
Ak dişlerin sararsın, kara saçların ağarsın!
(İnan, 1986: 175)*

Giriş

Çocuk sahibi olmak/olamamak insanlık tarihi boyunca kültürlerin en çok önemsedikleri ve türlü anlamlar yükledikleri konulardan biri olmuştur. Çocuk sahibi olmaya ve dolayısıyla üremeye dair ilk referanslar antik çağlara kadar gitmektedir. İncil’de “verimli olun ve çoğalın” şeklinde belirtildiği üzere bu ifade mitik ilk örneklerden birini oluşturmaktadır. Dini inanışlara göre, Tanrı hem kısırlığın hem doğurganlığın kaynağıdır. Bir kadının çocuk doğurabilme becerisi kadınlığının değerlendirilmesinde bir ölçü, bir kıstas oluşturmakta; kısırlık, yanlış bir davranışın cezalandırılması olarak görülmektedir (Atak, 2009: 3; Morice, 1995: 605- 610).

Türk halk inanışlarında çocuğunu sürekli kaybeden aileler için, ölüm ruhunun onlara musallat olduğu düşünülmemektedir. Eski Türklerden günümüze çocuk sahibi olmak, çocuğun sağlıklı doğması ve yaşaması için pek çok sağaltım ritüeli uygulanmıştır. Bu düşünüş şeklinin bir sonucu olarak da Türk topluluklarının genelinde ölen çocuğun ardından diğerlerinin yaşatılması gayesiyle satma-satın alma şeklinde gerçekleşen ve çocuğa dolaylı yoldan sahip olma ve ölüm ruhundan gerçeği gizleme esasına dayanan bir ritüel uygulanmaktadır.

Abdülkadir İnan’ın *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* (1986) adlı çalışmasında verdiği bilgilere göre satılma ritüeli

Moğollarda ve Urenhelarda çocuğun kazan altında saklanması neticesinde gerçekleştirilir. Başkurlarda ise ölüm ruhunu aldatmak için doğumu gerçekleştiren ebe tarafından, çocuk, babasına, çocuğun ağırlığı kadar demir karşılığında satılır ve çocuğa Demir, Salıpaldı yahut Satılmış gibi bir ad verilir. Çocuğun yaşaması için Ölmezbay, Taştan, Kurç Dursun, Yaşar gibi adların yanı sıra; adı kötü olduğu için ölüm meleğinin/ruhunun gelmeyeceği inanışıyla, kimi zaman İtalmas, Çoçkabay (Domuzbay), Kabanbay (yabani domuz) gibi kötü adlar da verilir (İnan, 1986: 174-175).

Özbeklerde ise satılma ritüeli beşiğin sağında ve solunda duran iki yaşlı kadın tarafından, tekerlemeler söylenerek yapılır ve bebek bu temsili satıştan sonra beşiğine konulur (Kalafat, 2010: 262). Talışlarda çocuğu yaşamayan anne, çocuğunun yaşaması için çocuğunu çok çocuklu bir anneye, merasimle sembolik olarak satar (Kalafat, 2008: 517). Ölüm ruhunu aldatmak için, Kırgızlarda ise üç ya da beş yaşlı kadın çocuğu bacaklarının arasından geçirerek birbirlerine verirler (Polat, 2008: 77). Aynı zamanda çocuğun yaşaması için Kırgızlarda yapılan başka bir uygulamada ise çocuk; üç, yedi ya da kırk gün süre ile -kendi anne babasını görmeden- çok çocuklu bir kadının sütü ile beslenmekte ve bu süre bitiminde baba, çocuğa bakan kadına para vererek satın almaktadır (Polat, 2008: 76).

Anadolu’nun çeşitli yerlerinde de rastlanan, çocuğun yaşaması amacıyla yapılan ritüeller ile Türkistan coğrafyasındaki Türk toplumlarının gerçekleştirdiği ritüeller arasında benzerlikler mevcuttur. Pertev Naili Boratav’ın verdiği bilgilere göre çocuğun yaşa-

masını sağlamak için, doğumdan kısa bir süre sonra çocuk, sokağa -çok defa cami önüne- bırakılır; oradan birisi alıp evine götürür; çocuğun anne babası da onu satın alır. Geçici bir süreliğine anne baba değiştirmiş sayılan bebeğin adı, kız ise Satı, erkek ise Satılmış konulur. Çocuğa adak yerindeki yatırın adının verilmesi de aynı maksatla başvuru uygulamalardandır (1984: 89). Satılma ritüeli, Samsun'da çocuğu yaşamayan kadının, çocuğunu, çocukları yaşayan bir kadına: "Sana on kuruşa sattım." diyerek satması şeklindedir. Doğumdan sonra da yeni doğan çocuğa, çocuğu satın alan kadının çocuklarının giysileri giydirilir (Tahsin, 1969: 2213'ten akt. Karakaş, 2004: 2). Mersin yöresinde ise Mehmet adlı yedi/dokuz kişinin gömleğinden alınan parçalarla veya yine adı Mehmet olan yedi/dokuz kişiden toplanan paralarla alınan kumaştan dikilen "Yedi Mehmet Gömleği" olarak adlandırılan gömlek kırkı çıkan çocuğa giydirilir (Sever, 2001: 52). Osmaniye'de de yine Mehmet adında bir kişinin yaşadığı, yedi evden birer parça kumaş alınır ve Yedi Mehmet'ten alınan bu parçalardan yedi genç kız tarafından dikilen bir elbise, eskiyinceye kadar diğer kıyafetleriyle birlikte çocuğa giydirilir (Karakaş, 2004: 3). Çocuğu yaşamayan kadın, Tire'de, Mehmet adında bir kişinin yaşadığı dokuz evden aldığı birer parça kumaştan gömlek diker ve bunu kendisi giyer. Doğumdan sonra ilk meme verilmeden bebek, çocuğu ölmemiş kadının koynundan geçirilir. Böylece o çocuk o kadına satılmış olur. Bu bebeklere Satı, Satılmış adları verilir (Artan, 1973: 6724'ten akt. Karakaş, 2004: 2). Gaziantep'te çocuk, çocukları yaşayan birine para karşılığında satılır ve satılan kadının

eteklerinin alından sokulup yakasından çıkarılır, böylece satılmış olur. Erzincan, Aydın ve Muğla yöresinde çocuğu yaşamayan kadın yeni doğan çocuklarını yine belli bir ücret karşılığında başka bir aileye satarken, Trabzon yöresinde anne karnındaki çocuk satılmaktadır (Örnek, 2015: 126-128). Sivas yöresinde Anadolu'nun diğer bölgelerindeki örnek uygulamalardan farklı olarak satılan doğmuş çocuk değil, çocuğu olmayan kadınlar, "Atımı sattım, yanına kulun kattım..." sözleri eşliğinde başka kadınlar tarafından ziyaret etrafında dolaştırılır (Örnek, 1966: 57). Kastamonu yöresinde de sürekli düşük yaşayan kadın, mezarlıkta satılır. Satma ritüeline, "Ne satıyorsun?", "Bu kadının çocuğu durmuyor, onu satıyorum". "Sat gitsin, sat gitsin, sat gitsin." sözleri eşlik eder (Örnek, 2015: 127). Nevşehir yöresinde hamile kadının boynuna atın koşumu geçirilerek bir yatıra götürülür, oraya mum yakılır ve satılır. Tokat Turhal'da ise çocuğu durmayan kadının boynuna yular takılır, "Benim bir ineğim var, alır mısın?" "Alırım." denilip yatırın etrafı üç kez dolanarak satılma ritüeli gerçekleştirilir. Yular taşa bağlanıp gelinir (Örnek, 2015: 128).

Çocuğun sembolik olarak satıldığı bütün bu ritüellerde ortak amaç, çocuğun doğduğu ve yaşadığı gerçeğinin gizlenmesi için ölüm ruhunu aldatmaya, kandırmaya yöneliktir. Satılan çocuğa bu amaç doğrultusunda, kız ise Satı, erkekse Satılmış adının konulması da ritüelin bir parçasıdır.

Bu çalışmada Amasya yöresindeki "satılma ritüeli" üretildikleri tarihsel bağlamla ilişkilendirilerek; ritüel sembollerinin kavramsallaştırılma biçimleri ve ritüellerin farklı icra biçimleri bir araya getirilerek söz, eylem

ve işlev bağlamında değerlendirilmiştir. Satılma ritüelini bizzat icra eden ve bunlara bizzat başvuran kişilerle görüşülmüştür. Araştırma sürecinde, nitel verinin oluşturulmasında “katı-lararak gözlem”, “derinlemesine görüş-me”, “yaşam anlatıları” ve “gözlemler” gibi yöntemlerle “satılma” ritüelinin farklı performansları izlenerek verilere ulaşılmıştır. Sembollerin açıklamasının önemli bir kısmının halk etimolojisi üzerinde durması ve ritüel bir sembolün açıklamasının bir parçasını oluşturması nedeniyle doğrudan bir anlatım ile ritüeller aktarılmıştır.

Amasya Yöresinde Satılma Ri-tüeli

Amasya yöresindeki satılma ritü-elinde -Anadolu'nun birçok yerinde de örneklerine rastlanabileceği şekilde-doğmuş çocuk değil; doğmamış, hatta anne karnına düşmemiş çocuk satıl-maktadır. Sadece “durmayan çocuk” ya da “zayı olan” çocuk için değil, aynı zamanda daha önce hiç gebelik tecrü-besi olmamış kişilerin de “çocuğa kal-mak”²² için başvurduğu bir ritüeldir. Çocuğun satılması da anne adayları olan kadın dolayısıyla gerçekleştirilir. Sa-tılma ritüeli, çocuk sahibi olmak için yapılan ve öznesinin kadın olduğu bir ritüeldir. Cinsiyetine veya toplumsal rolüne uygun olarak üreme sürecinde bir talihsizliğe maruz kalan kadınlar, çocuk sahibi olmak için türbeye/evli-yaya ya da kutsal ağaç, taş ve sulara satılırlar.

Çocuk sahibi olmak isteyen kadın; kutsallığına inanılan taşın, ağacın ya da türbenin çevresinde dua okunarak üç kez dolaştırılır, beline kuşak bağ-lanır ve hamile kalması dilenir ve bir adak adanır (Yancı, 2014: 82). Kadı-nın, doğurganlığı üzerindeki yasakla-manın sona ermesi için kan akıtması,

kanlı kurban sunması gerekir. Türk Dil Kurumu Derleme Sözlüğü'nde ise satılmak, “Çocukları olması için kadınların bir yatıra adak adamala-rıdır.” (Derleme Sözlüğü, 1993: 3550; Öztekin, 1992: 122) şeklinde tanımlan-maktadır.

Satılma ritüelinde beline ya da boynuna ip bağlanan kadın, evliyanın sandukası ya da ağaç etrafında –pek çok performansta– üç ya da yedi kez dolandırılır. Sandukanın duvar dibine gelmesi durumunda ise sanduka önünde gidip geri gelmek suretiyle ritüel icra edilir. Satılma ritüelinin farklı performanslarında farklı icralar gerçekleştirilmektedir. Örneğin ritüel, bazı performanslarda sadece satma eylemini gerçekleştiren kadın ve çocuk sahibi olmak isteyen kadın olmak üzere iki kişiden oluşurken, pek çoğunda da çocuk sahibi olmak isteyen kadın, satan ve satın alan kadın olmak üzere üç kişiden oluşmaktadır. Kişi sayısı ile beraber ritüelde kullanılan sözler ve ifadeler de farklılık göstermektedir. Satılma ritüeli Amasya yöresindeki neredeyse bütün türbelerde gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle varyantlaşma sürecinde “ritüel dili” ve “kutsal” algısı üzerinde farklılıklar gösteren ve diğer taraftan da ritüel icrası sürecinde “yazma bağlama”, “kutsal mekânın etrafını dönme”, “defnedilmiş kişinin adını çocuğa koyma” gibi ortak unsurları içeren örnekler tercih edilerek bunlar üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Suluova ilçesinde yer alan Gani Baba Türbesinde satma ritüelini tek başına gerçekleştiren kaynak kişi abdest alır ve türbenin içinden aldığı bir tülbenti şifa arayan kişinin beline dolayarak: *Bunu sana getirdim, bunu sana getirdim; şifasını, bebeğini ver*

Rabbim. Önce Allah, sonra sen Gani Baba'm. Analı babalı olsun, eli ayağı düzgün olsun, hayırlı evlat olsun. Evel Allah, sonra sen. Evel Allah, sonra sen... (K.K. 12) diyerek türbenin etrafını yedi kez beraber dolanırlar. Aynı zamanda içinden dua etmeye de devam eden kaynak kişi, türbenin etrafını dolanma işlemi tamamlanınca da mezarın üstündeki topraktan alıp şifa arayan kişinin alınının ortasına sürer ve hastaya *Kuru yana kadar, bu burda kalsın, silme; sen de iki rekât namaz kıl, der.*

Erganoş Baba türbesinde ise satılma ritüeli şu şekildedir: Çocuk için gelenü satıyolar, boğazına yemeniyi takıyon, satıyon (K.K. 1). *Türbenin başında iki arkadaş böyle, çocuğu olmayanın boynuna böyle oranın yemenisinden bağlıyon, evliyanın. Okuyarak türbenin edrafını dolandırıyon, üç kere. Garşına bi adam duruyı Buna diyon selamüaleyküm, o da aleyküm selam, diyo. Bi yani ineğim var, dölü olmuyü diyon, sen. O da diyo ki olur inşallah, durur inşallah diyo. Öyle diyin üç kere, ondan sonra niyetini alıyon. [Neden inek diyoruz?] Eyi işte inek diyecen, hamile galacan ya. Öyle denir* (K.K. 1). [Herkes satabilir mi evliyaya?] *Bi arkadaş, rasgele kimse olur, şimdi sen geldin bi misafir, ben burdayım, bu arkadaş burda olur yani* (K.K. 2). Başka bi adama gerek yok (K.K. 3).

Torunu için kurban kesmeye gelen Zeynep Kul ve yeğeni için kurban kesmeye gelen Zübeyde Hupal Serçoban'da tanışan iki kişidir ve orada tanıştıkları "beni" –İmran'ı– türbe ye satarlar. Zübeyde kapının girişinde durdu. Zeynep –yaşça Zübeyde'den daha büyüktür–Zübeyde'ye ritüelin nasıl olması gerektiğini anlattı. Yatı-

rın etrafında yer alan ahşap tırabzanların üzerinde, türbeyi ziyaret edenlerce ihtiyaç duyanların kullanması için bırakılmış, hibe edilmiş hediyeler ya da adaklar olan "yazmalar", "eşarplar" yer alıyordu. Zeynep o yazmalardan birini alıp: *El benim elim değil, burda yatanın eli yarabbim!.. Bismillahirrahmanirrahim* diyerek boynuma geçirdi. Kapının önünden türbenin sonuna kadar gidip geri döndük, geldiğimizde Zeynep Zübeyde'ye *Erenler sene bi gul gettum, gabul etdin mi?*²³ dedi, Zübeyde: *Ben de aldım.* Zeynep: *Sağ ol.* dedi. Aynı ritüeli üç kez tekrarladık. Bu arada gidiş gelişler sırasında Zeynep içinden dua ediyordu: *Allah'ım hayırlı evlatlar ver, tam olsun, noksan-sız olsun. On parmağının onu da tam olsun. El benim elim değil, burda yatanın eli. Sana geldim, senden istiyorum. Burdan dolu gönder, boş çıkarma Ya Rab!* diyerek türbenin içini üç kez dolastık. Üçüncüsünde *Erenler bi gul gettum saa. Ben de aldım.* dedikten sonra, *Çok şükür, gurban olduğum Allah, sana da muradını versin, burdan boş çıkma işşallah, Allah isteğinizi, muradınızı versin yavrurum, gucağınızda görüyim işşallah. Bu mübarek zatların yüzü gözü suyu hürmetine duruyok ayakda.* diyerek dua etmeye devam etti. *Allah, gurban olduğum Allah, gurbanınızı zayı etmez; görür. Gız olursa Satı goyacanız, oğlan olursa Bekdaş goyacanız. Satılıyo ya buraya o.* (K.K. 4), diye tembihledi. Satılan kişinin de ritüelin sonunda iki rekât namaz kılması gerekmektedir.

Sazköy Halil Dede türbesindeki -kendisi de daha önce satılmış olan- kaynak kişinin bu konudaki tecrübesi şöyledir: *Diyolar ki, benim bi atım var, yük tutmuyo, diyolar. İki kadın oluyo zaten, selam veriyo. Türbeden yazma-*

yı alıyosun, satan kadın; iki kişi oluyo zaten, benim bi atım var, yük tutmaz, diyo. Biri başında duruyo, öyle selam vererek üç kere başında dönüyo. Oraya gidiyon satılıyon, geliyon; dönüşte erkeğe rast gelirsen erkek oluyo, kadına rast gelirsen kız oluyo çocuk. Ama arkana bakmadan gelece (K.K. 5). Sazköy Halil Dede türbesindeki satılma ritüelinde aynı zamanda diğerlerinden farklı olarak “arkana bakmadan gitme/gelme” motifi yer almaktadır. İstenmeyen durumun arkada bırakılması esasına dayanması nedeniyle satılan şeyin hastalık olduğunu da bu bağlamda düşünmek olanaklıdır.

Zincirlikaya türbesinin türbedarının aktardığı bilgilere göre ise satılma ritüeli tek kişi tarafından gerçekleştirilir. *Bebeği olmıyanlar geliyu yavrurum, ne dilersen dile, yeter ki dile* (K.K. 6). *Niyet ediyoson ilk, iki rekât namaz kılıyosun. Yasin suresini okuyosun. Biraz da ben okuyom* (K.K. 7). *Dua okuyosun, zaten canı-ı gönülden istersen Allah veriyor. İbadetini yapıyorlar, ne dileği varsa diliyon. Ben de türbeye satıyorum. Guran okuyarak, dönerek; biz istedik bir bebek, sen ver iki bebek., diyerek* (K.K. 7). *Ama sattığı kişiler hep oldu yani hep bebekleri* (K.K. 6). *İkiz ya da bi kız, bi oğlan arka arkaya.* (K.K. 7). *Geçen sene dokuz kişi geldi dokuzunun da çocuğu oldu. Buranın şeyi derler, çocukların ismi de hep Kaya’dır, Zincirlikaya ya bura. Ben de diyom onlar kendiliğinden de buranın ismi ne diyor, goyuyor* (K.K. 7). *Önemli olan niyet, niyet. Sen istemeyi bilirsen o da vermeyi bilir. Yeter ki istemeyi bil* (K.K. 6). *Sarılacan yani, Allah diyip sarılacan* (K.K. 7).

Gümüşhacıköy ilçesi Sarayözü köyünde yer alan Alipircivan Türbesinde ise ritüel sözsüz olarak, satan ve

satılan kişinin kendi içinden dua etmesi şeklinde gerçekleştirilmektedir. *Boğazına bi ip bağlıyo, ordan geliyo; üç kere böyle okuyu okuyu okuyu bildiğinizi, o adam da içinden okuyo sen de okuyosun. Öyle herkes satıyo. Kime rastlarsa* (K.K. 13).

Ritüel kullanımı metaforiktir; bilinçli algılanabilir fenomenin bilinen dünyasını, tonların bilinmeyen ve görünmez bölgesine bağlar. Gizemli olanı ve aynı zamanda tehlikeli olanı anlaşılır yapar (Morgan ve Religion, 1966: 15). En başta, “satılma” kelimesinin kendisi sembolik bir değere sahiptir ve satılma ritüelinin birden fazla referansı vardır; hem hastaların istenmeyen durumunu hem de tedavi etme ritüelini temsil etmektedir. Satılan kadın mıdır, çocuk mudur yoksa hastalık mıdır? “Satılma” ritüeli hem bilinen hem de bilinmeyen bir bileşene sahiptir. Bir noktaya kadar açıklanabilir.

Satılma ritüeli, çoğunlukla kelime ve eylemi, dil ve eylemi birleştiren bir sistemin açık bir örneğidir. Bu durum, Tambiah’ın “iç çerçeve”, “dış çerçeve” kuramıyla açıklanabilir. Tambiah (1968), dilin ve eylemin Trobriand büyüünde nasıl senkronize edildiğini araştırıp Trobriand ayininin yeniden analizini yaparken sözcükleri eylemlerden ayrı olarak analiz etmek yerine, bunları birbirine bağlamak gerektiğini ifade eder. Ritüeli kompleks bir bütün olarak, kurumsal amaçlar doğrultusunda bireyler veya gruplar tarafından yürütülen bir etkinlik olarak tanımlar ve Trobriand ritüelinin “semantiği” olarak adlandırdığı ve ritüelin aktarılma tekniği, büyülerin yapılandırılma biçimi, kullanılan maddelerin seçim mantığı ve dilsel araçların senkronizasyon modlarını kapsayıcı şekilde “iç

çerçevesi” olarak tanımlar (Tambiah, 1968: 188). Ritüelin diğer faaliyetlerle nasıl ilişkili olduğunu, hangi bağlamlarda ve durumlarda uygulandığını ve toplumun çeşitli kesimlerinde nasıl bir sonuç üretebileceğini araştıran başka bir anlam seviyesine değinmek için de “dış çerçeve” terimini kullanır (Tambiah, 1968: 188).

Bu bağlamda ritüelin icrası sırasındaki “eylem” ve “sözlerin” okumaları, yani ritüelin “iç çerçevesi” bu soruyu üçü üzerinden de farklı değerlendirmemizi mümkün kılmaktadır.

Amasya yöresinde türbeye satılma sonucu doğan çocuklar, o mübareğin nefesinden addedilmektedir. “... Ben türbeden olmuşum. Piri Baba’dan... (K.K. 12) “...Oraya satmışlar yani, oradan da hamile galdı. Ordan da hamile galıncak, oğlanın adını aynı ordan goydular...” (K.K. 8), “...Hangi türbedendir bilmem. O kadar yer gezdim ki...” (K.K. 10), “...Ama hangisinden olduğunu bilmiyoruz.” (K.K. 9) gibi ifadelerde “nefes evladı” kavramının izlerini bulmak mümkündür. “Nefes evladı” ya da “nefes oğlu” kavramının Bektaşilikte büyük bir öneme sahip olduğunu ifade eden Ahmet Yaşar Ocak *Alevi Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* (2012) adlı eserinde kavramı -nefes kelimesinden de anlaşılacağı üzere- İslami inanıştaki Hz. İsa’nın dünyaya gelişi olayına dayandırır. İslami inanışa göre Cebrail aleyhisselam –Allah’ın emriyle- Hz. Meryem’in inzivaya çekildiği yere gelir ve bir erkek çocuk dünyaya getireceğini müjdeler. Nefesinden üfleyerek herhangi bir erkekle münasebeti olmadan Hz. Meryem’in hamile kalmasına sebep olur. Bu inanıştan hareketle Kızılbaşlık ve Bektaşilikte, bir velinin kullandığı sudan içmekle ya da onun nazarıyla bir ka-

dının gebe kalıp çocuk doğuracağına inanılır ve doğan bu çocuk o velinin “nefes evladı” yahut “nefes oğlu” kabul edilmektedir (2012: 265-271).

Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü* adlı eserinde, “nefes”i “Beden-den çıkan, mistik ve büyüsel olarak nitelenen şeyler arasında ilk yeri alır; hayatın esası olarak kabul edilir. Ruhun nefeste eğleştiğine inanılır. ... Nefesin yüksek kültür dinlerinde de önemli rolü vardır. İbranice, Yunanca, Latince ve Hintçede ruh kelimesinin aslı “nefes” kelimesinden türemiştir. Gerek yüksek kültürlerde gerekse ilkel kültürlerde insanların yaratılışı, yaratıcı kudretin, topraktan yarattığı insanlara “canlılık üflemesi” ile olmuştur. Hemen hemen bütün ilkelerde nefese kutsal ve majik gözle bakılır...” (1971: 181) şeklinde tanımlamaktadır.

Bu bağlamda, her ne kadar ritüelin öznesi anne olsa da aslında satılan, henüz doğmamış hatta anne karnına bile düşmemiş olan çocuktur. Ritüel bu anlamda bir “taahhüt” ve “yükümlülük” temeline dayanmaktadır. Doğacak çocuk bir nefes evladıdır. Kul Fakir Dede Türbesinde yapılan satılma ritüelinde kaynak kişi -Gönül Ana-, doğacak çocuktan bahsederken “Buranın çocuğu, burayı bilecek, yedi yaşına kadar her sene buraya kurbanını getirecek.” ifadelerini kullanır. Nefes evladı olması yanı sıra, çocuk üzerinde hak talep edebilen bir ifadeden de söz etmek mümkündür. “Ora”nın nefesidir ve ölüm ruhundan ya da Azrail’den “oraya”, “kutsal”a satılarak, onun himayesi altına alınarak korunur. Kars yöresinde de çocukları yaşamayanlar, çocuk dünyaya gelmeden herhangi bir yatıra ya da “Ziyarete adak ettim, sattım, eğer yaşarsa oraya kurban verdim.” diyerek çocuğunu sattığını be-

yan eder. Çocuk doğunca o yatır tekrar ziyaret edilir, kurban kesilir, oradan birkaç gün kaldıktan sonra izin alınarak geri gelinir. Çocuk büyüyünce “ora”nın malı olduğu söylenir (Örnek, 2015: 127-128).

İkinci olarak da çocuksuzluğun giderilmesine dair yapılan diğer sağaltım ritüellerinde olduğu gibi “satılma” ritüelinde de kadını, dolayısıyla evliliği ve soyu verimli hâle getirme amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ritüelin kadın dolayısıyla gerçekleştiriliyor olmasından başka bir değerlendirmeye de çocuk sahibi olamamanın nedeninin kadın olarak görüldüğü çıkarımını yapmak mümkündür. Her ne kadar sözlü kültür ürünlerinde kadın ve erkeğin bu kusurun ortadan kaldırılmasına yönelik olarak bir dervişin ya da olağanüstü güçte bir ihtiyarın verdiği elmayı paylaşarak yedikten sonra çocuk sahibi olmaları motifi sıkça yer alsada; Dede Korkut Kitabı’nda, Dirse Han, çocuğu olmadığı için yakındığı zaman: “Bu kara ayıp ya bendendir, ya hatunumdandır.” (Ergin, 1971: 9-10) ifadesiyle kusuru kadınla erkeğin paylaştıkları düşüncesinin izlerini görsek de –daha geç dönemde- genel olarak uygulamalar değerlendirildiğinde kısırlık, kadının bir suçu sayıldığı için, yatırlara bunu gidermek amacı ile başvuranlar kadınlardır (Boratav, 1984: 123).

“Satılan kadın” dolayısıyla dişil türün doğurganlığı temsil edilmektedir. Satılma ritüelinin temel sözlerini oluşturan “Sana bir kul/inek/at getirdim, dölü olmuyor/durmuyor. “Olur inşallah, durur inşallah.” ifadeleri ile hem dişil türün en temel özelliği olan doğurganlık vurgulanmakta hem de bu doğurganlık “inek” ve “at” metaforuyla ifadesini bulmaktadır. Kırgızlar-

da kadının doğurganlığının önemine dair söylenen “Kısrak doğurmayınca, tay adı kalmaz; kadın doğurmayınca gelin adı kalmaz.” (Polat, 2008: 66) atasözünde “kadın” ve “kısrak” metaforu, Anadolu coğrafyasında kullanılan “at gibi kadın” eğretilmesi Türk kültüründe yer alan “at, avrat, silah” zihniyetinin bir sonucudur. Kadının asaleti, zarafeti ve güzelliği ya da fiziksel çekiciliği ve gücü, at ile özdeşleştirilmektedir (Alagözlü, 2009: 44).

Türk kültüründe çocuksuzluk motifinin at ile ilgisi ise yaratılışın başına dayandırılmaktadır. Dolgan Türklere derlenen Er Sogotoh destanında belirtildiği üzere “çocukları olmayan ilk ihtiyar karı-koca, iyelerden çocuk istemeye karar verirler. Yaşlı kadın çocuğu gök tanrıları ayulardan⁴ isterken, ihtiyar adam yer iyesinden istemek için deniz kıyısındaki kayaya dua eder. Üçüncü gün denizden abaa-hı⁵ çıkar ve ihtiyar adamı “bilmediği bir şeyi” kendisine vermeye zorlar. İhtiyar adam da söz verir. İhtiyar adam evine geri döndüğünde eşinin kucağında o güne kadar görmediği bir şeyle karşılaşır. Yaşlı kadının kucağında bir kızla bir erkek çocuk vardır. İhtiyar adam, abaa-hıya verdiği sözü hatırlar; karısına söyler. Yaşlı kadın, kocasının Tanrı’dan başka bir yerden-abaahıdan çocuk dileğinde bulunduğunu öğrenince ona çok kızar: “Çocuklar giderse Orta Ülkenin/Dünyanın merkez direğini tutacak kimse olmayacak” deyip endişe içinde üzümlü ağlayıp uykuya dalınca rüyasında yanına Tanrı’nın elçisi bir at gelir ve gözyaşlarının nedenini sorar. İhtiyarları bekleyen bu akıbeti yaşlı kadından dinleyen at, ocağın altında derin kuyu kazıp çocukları oraya saklamalarını tavsiye eder. Daha sonra da bu kutsal at, kardeşle-

rin kuyudan çıkmalarına yardım eder (Emelyanov 1990: 50).

“Manas” destanının Cusup Mamey benzer-metninde (İnayet, 2007: 88-117’den Yıldız 2009) Manas’ın babası Cakıp, adı “Kuubaş/Çocuksuz Cakıp”a çıkınca ne yapacağını şaşırır ve ihtiyar bir kimsenin “Burnu delik ineğe eski kara keçe evi yükleyip ormana götürüp bırak.” tavsiyesini yerine getirir. İnanışa göre kadın bundan utanır, utanan kadının da çocuğu olur (Yıldız, 2009: 79).

At kadar olmasa da inek, doğurganlık vasfıyla satılma ritüelinin nitelik ve amaçlarından türetilen sembolik bir değere dönüşmüştür. İnek kültürünün yaygın olduğu Türk kültür katmanlarında ritüel inekle de sembolize edilmeye başlanmıştır.

“Satılma” ritüeli, aynı zamanda; sana bir “inek”, “at” getirdim denilmeyle bile boyna yazma dolanarak yapılması nedeniyle analogik bir ritüeldir. Görünmez durumları, eylemleri görünür ya da somut bir simgeyle canlandırmak onu düzeltmek için gerçekleştirilen analogik ritüel modern psikanalitik uygulamadan o kadar uzakta olmayan bir uygulamadır. Çoğu durumda olduğu gibi, bu sembolün anlambiliminde bir fikrin somutlaşmasına neden olan bir ekoloji ve akıl birliği vardır (Morgan ve Religion, 1966: 26).

Katılınan, gözlemlenen “satılma” ritüelinin farklı performanslarında; bele/boyna yazma takılarak kutsal mekânın etrafını dolanma aşamasında belirgin bir tutarlılık vardır. Teslimiyetin ve ilahi takdire boyun eğmenin; ona aşkla bağlılığın sembolü (Kâbe, 2017) olarak “kutsal” etrafında “dönmek” satılma ritüelinin bütün performanslarında ortak motiftir. Lakin kullanılacak olan eşarbin/yazmanın yine

türbeden alınması bir zorunluluktur. Eğer satılma ritüelinin gerçekleştirildiği yerde yazma yoksa *Benim de üç sene olmadı, Cendere evliyasına satıldım. Gocaman tosun kestik. Yemeniyi bağladı böyle, o ağacın etrafında beni dönderdiydi gadın. Ondan sonra da bağladığı o yemeniyi de o dala asduk, geldik* (K.K. 11) örneğinde olduğu gibi yazma orada bırakılır. Kullanılan materyalin kutsalla ilişki hâlinde olması önemli bir kriterdir. Velilerin ya da kutsal kabul edilen kişilerin kutsallığının, onlara ait nesnelere yoluyla, başkalarına da sirayet ettiği inancına dayanan, evliya kültürünün egemen olduğu bu uygulamada dindar/inanan insan, kutsalla olan ilişkilerini, kutsalın tezahür ettiği bu tür nesnelere temas ederek veya onları ziyaret ederek sağlamaktadır.

Benzer şekilde çocuk sahibi olma ve kısırlığı giderme sürecinde Mersin yöresinde çocuğu olmayan kadının beline bağladığı kuşağı, hacca gidecek bir kişiye/tanıdığa verilir. Hacca giden kişi Kâbe’yi tavaf ederken bu kuşağı da yanında bulundurur; dolayısıyla kuşak da Kâbe’yi tavaf etmiş olur (Sever, 2001: 42). Silifke Yalman Dede Türbesi’ndeki ritüelde ise çocuk dileyen kadın ve erkek bellerine birer kuşak (yaşmak) kuşanırlar; kuşandıkları kuşakları çözüp yere atarak “Dedem al bu kuşağımızı, ver bizim uşağımızı.” derler ve yerden aldıkları kuşağı tekrar bellerine bağlayarak işlemi üç kez tekrar ederler (Sever, 2001: 38).

Ritüelde eşarp/yazma kullanımı ile ilgili olarak yine mitlere müracaat etmekte fayda vardır. Yukarıda belirtilen Dolgan mitinde, üst âlemden orta dünyaya geçerek yeryüzündeki pek çok şeyin köken mitini oluşturan at, tarif ettiği yöntemle kendini

çocuklara öldürtür. Ölümüyle, diğer kutsal nesnelere birlikte sihirli ipek şala dönüşür (Emelyanov, 1990: 51). Tanrı'nın elçisi atın ölümüyle dönüşen şal/başörtüsünün bugün Anadolu'da ve Türk dünyasında çocuksuzluk ritüellerinde kullanılıyor olması mit-rit paralellüğünün göstergelerinden biridir. Merkez simgeçiliğinin sembolü kutsal mekânlarda, Tanrı'dan dilenen çocuk ritüellerinin vazgeçilmez unsurları bu şekilde bir araya gelmektedir. Yoksa genel olarak bugünkü diyanet mensuplarının yanlış değerlendirdiği üzere ihtiyar adamın hatasında olduğu gibi yer iyelerini sembolize eden şeylerden çocuk istemek söz konusu değildir.

Uno Harva *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar* adlı eserinde, doğum ve doğum ruhları ile ilgili olarak Golde inançlarında, gökyüzünde "Omija muoni" isimli dev bir ağaç olduğunu ve doğmamış çocukların ruhlarının küçük kuşlar olarak bu ağaçta yaşadığını ve doğum zamanı geldiğinde doğum yapacak kadının bedenine girdiğini aktarır (2014: 133). Dolgan ve Yakut efsanelerinde de ruhların küçük kuşlar suretinde gökyüzünde kutsal bir ağaçta yaşadığı, Şamanların da bu ağaçlardan insanlara ruh (kut) getirdiğinden bahsedilir (Vasilijev, 1909: 281'den Harva, 2014: 133). Şaman bu ayın sırasında çadırın içinde muhtelif yönlerde doğru at kılından ipler gerer. Gerilen bu iplere kayın ağacı kabuğundan yapılmış ay, güneş ve kuş figürleri asılır. Çocuk sahibi olmak isteyen kadın tören kıyafetlerini giyip yatağa yatar; şaman, kadının karnının etrafına benzer bir ip dolar ve iyi ruhun (Umay ya da Ayzıt'ın) göklerden bir çocuk ruhu göndermesi ve gönderdiği ruhu koruması için

dua eder. Yatağın üzerinde ip kesilir ve ileride doğacak olan çocuğun ruhunu sembolize eden kuş yatağa düşer. Kadının karnının etrafındaki ipin kesilmesi kadının çocuk sahibi olmasını engelleyen her türlü talihsizliğin bertaraf edilmesi anlamına gelir (Harva, 2014: 134). Ritüellerde kullanılan bele kuşak/tülbent bağlama eyleminin semantik köklerini Yakut Türklerindeki bu ritüelde de aramak olanaklıdır.

Ayrıca ritüelde kuşak bağlanan yerin bel olması kültürel belleğimizdeki "bel-döl" ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde de bu seçimin tesadüfi olmadığı sonucunu çıkarmamızı olanaklı kılar. Bel kelimesi Anadolu ağzlarında omurga; meni, sperma; tarlanın ortası; suların ayırım yeri ve çocuğun anne karnında boğulmasına sebep olan bir hastalık (Derleme Sözlüğü 1993: 605) anlamlarına gelmektedir. Hülya Arslan Erol (2008) "döl, sulp" kelimelerin doğrudan söylenmesinin ayıp kabul edilmesi neticesinde, yerine bir örtmece kullanma isteğiyle ilgili olarak "bel" kelimesinin temel anlamını "döl, sulp" anlamlarını da kapsayacak şekilde anlam alanını tabu yoluyla genişlettiğini ifade eder (2008: 41).

Ritüelde metaforların yanı sıra "metonymy"den (ad aktarımı, mecaz) yani; herhangi bir nesne ya da varlık anlatılmak istendiğinde doğrudan o nesne ya da varlığı söylemek yerine, o nesne ile ilgili bir özelliği veya onun bir parçasını nesnenin yerine koyan bir konuşma şeklinden bahsedilebilir. Örneğin; ne zaman "asa", "otorite" anlamına gelir; yakınlık (bitişiklik) ilkesine dayalı olarak bütünün üzerinde duran kısmın bir örneğidir. Bir metafor kullanımı söz konusu olduğunda

mecaz onun tamamlayıcısıdır (Tambiah, 1968: 189).

“Beline kuvvet” deyiminin kullanımını yanı sıra Anadolu’nun pek çok yerinde çocuksuzluğa çare olarak döl yatağı gevşekliğinde, döl yatağı kaslarının yorgunluğunda, ceninin döl yatağındaki durumunu sağlamlaştırmak için bele yakı yapılması/yapıştırılması, belin çekilmesi ve belki de en önemli örneği teşkil edecek olan “Eline, beline, diline sahip ol.” öğretisinin temellerinde de yer alan zihniyetin yansımaları neticesinde “bel”in ritüelde gayet bilinçli bir şekilde seçildiği düşünülebilir.

Sonuç

Çocuk sahibi olma sürecinde bir talihsizliğe maruz kalan kadınların, çocuğu olması için gerçekleştirilen ve bir kriz ritüeli olan “satılma ritüeli” çoğunlukla kelime ve eylemi, dil ve eylemi birleştiren bir sistemin açık bir örneğini oluşturmaktadır ve analogik bir ritüeldir. Satılma ritüelinin farklı varyantları olmasına rağmen temel unsurları “metafor” ve “mecaz”larla (metonymy) simge ve kodlarla kültürel bellekteki karşılıkları ve anlamları korunmaktadır.

Görünmez durumları, eylemleri görünür ya da somut bir simgeyle canlandırmak, onu düzeltmek için gerçekleştirilen analogik ritüel, modern psikanalitik uygulamada da yer alan bir uygulamadır. Çoğu durumda olduğu gibi, sembolün anlambiliminde bir fikrin somutlaşmasına neden olan bir ekoloji ve akıl birliği vardır. Bu ekoloji ve akıl birliği ise toplumu meydana getiren, etkileyen birçok unsuru bünyesinde barındıran büyük bir hatırlama ve var olma alanının en etkin katmanı olan kültürel bellek sayesinde olanaklıdır.

Kültürel kimliğe ait unsurlar, birtakım kodlarla, simge ve sembollerle kültürel bellekte saklanır. Kültürel bellekte kodlanmış, kültüre ait unsurların kuşaklar arası aktarımı ise gelenek, mit, ritüel, tören, gibi araçlarla sağlanır. Kültürel bellekte mutlak bir hatırlamadan bahsetmek olanaklı değildir; lakin temel unsurların korunması esasına dayanan ve toplumun gizli sözleşmeler şeklinde oluşmuş kabulleri olan mitler yaratılıp ritüeller vasıtasıyla canlandırılır ve tekrarlanır. Bu bağlamda ritüeller, kültürel belleğin aktarımının önemli araçlarından biri olarak geçmiş günümüze, günümüzü de geleceğe bağlayan bir köprü olma işlevine ve özelliğine sahiptir. Çocuksuzluk sağaltımında gerçekleştirilen satılma ritüeli de mit-rit paralellliğini ortaya koyan bir örnek teşkil etmektedir.

NOTLAR

- 1 Bu makale, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalında yürütülen “Amasya Yöresi Geleneksel Şifa Kaynakları ve Bunlar Etrafında Oluşan Ritüeller” adlı doktora tezinden üretilmiştir. Bu tez çalışması Gazi Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Kodu: 52/2016-02
- 2 Gebe kalmak, hamile kalmak.
- 3 Erenler sana bir kul getirdim.
- 4 Ayı: Saha Mitolojisine göre Tanrı mekânında yaşayan iyi ruhlar. Yalnızca kansız kurban sunulan aylara, yağ, yoğurt, yemek ve bulamaç ya doğrudan ya da ateş vasıtasıyla gönderilir.
- 5 Abaahı: Saha mitolojisine göre kötü ruhlar.

KAYNAK KİŞİLER

- K.K.1:** Kıymet Gazelci, 1959 doğumlu, evli, okuma-yazma bilmiyor, ev hanımı, Erganus/Amasya.
- K.K.2:** Yurdagül Ayan, 1963 doğumlu, evli, ilköğretim mezunu, ev hanımı, Erganus/Amasya.
- K.K.3:** Esin Ayan, 1967 doğumlu, evli, ilköğretim mezunu, ev hanımı, Erganus/Amasya.

- K.K.4:** Zeynep Kul, 1955 doğumlu, evli, okumaz yazma bilmiyor, ev hanımı, Uygur Köyü/Amasya.
- K.K.5:** Nuray Gökçeoğlu, 1985 doğumlu, evli, ilkokul mezunu, ev hanımı, Sazköy/Amasya.
- K.K.6:** Çise Çapar, 1952 doğumlu, evli, okuma yazma biliyor, ev hanımı, Ardahan göçeni/Amasya Dere Mahallesinde ikâmet ediyor.
- K.K.7:** Gülistan Yılmaz, 1958 doğumlu, evli, ilkokul mezunu, emekli (türbedar), Ardahan göçmeni/Amasya Dere Mahallesinde ikâmet ediyor.
- K.K.8:** Kezban Yıldırım, 1952 doğumlu, dul, okuma-yazma bilmiyor, İlyasköy/Amasya.
- K.K.9:** Zübeyde Hupal, 1980 doğumlu, evli, ilkokul mezunu, gündelikçi, Saraycık Köyü/Amasya'da ikâmet ediyor.
- K.K.10:** Rahime Özdoğan, 1976 doğumlu, evli, yüksek lisans mezunu, öğretmen, Amasya.
- K.K.11:** Nuran Meşe, 1963 doğumlu, evli, ilkokul mezunu, ev hanımı, Kışlabey (Cendere) / Göynücek/Amasya.
- K.K.12:** Kudret Hanım (bilgilerini paylaşmak istemedi), Suluova.
- K.K.13:** Hatice Hanım (bilgilerini paylaşmak istemedi), Sarayözü köyü/Gümüşhacıköy.
- KAYNAKÇA**
- Alagöz, Nuray (2009). "Dil ve Cins: Türkçe Atasözlerinde ve Deyimlerde Kadın Üzerine Eğretilmeler ve Toplum-Bilişsel Yapı", *The International Association of Central Asian Studies*, Volume 13, 2009: 37-48.
- Arslan Erol, Hülya. "Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi", *Journal of Turkish Linguistics*, Volume 2, Number 1, (March 2008): 24-48.
- Boratav, Pertev Naili. *100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1984.
- Emelyanov, N. V. (1990). *Sujeti Olonho o Rodonachalnikah Plemeni*. Moskova: Nauka Yay.
- Erdem Atak İr. *Açıklanamayan İnfertilitede Kadınlık ve Anne-Kız İlişkisinde Anneliğin İletimi*. Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Harva, Uno. *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. (Çev.: Ömer Suveren). İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2014.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar III*. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- Kâbe'nin Etrafında Neden Döneriz, 02.01.2017. <http://www.umrebilgileri.com/kabenin-etrafında-neden-doneriz/> [Erişim Tarihi: 13.05.2017].
- Kalafat Yaşar "Talişlerde Halk İnançları", *Turkish Studies* Volume 3/4 (Summer 2008): 514-530.
- Kalafat, Yaşar. *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. 6. Baskı, Ankara, 2010.
- Karakaş Ayhan. "Osmaniye'de "Durmuyan Çocuk" İçin Yapılan Uygulamalar ve Bunlardaki Eski Kültür İzleri", *Karacaoğlan'dan Bela Bartok'a-Dadaloğlu'ndan Aşık Feymani'ye Osmaniye Kültür-Sanat ve Folklor Sempozyumu*, (22-24 Kasım 2004) Osmaniye. http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/karakas_osmaniye.pdf [Erişim Tarihi: 06.05.2017].
- Morgan ve Relgion. "Planes of Classification in a Ritual of Life and Death", Victor Turner (Editör). *The Ritual Process Structure and Anti-Structure*. New York: Cornell Paperbacks Cornell University Press, 2006, 1-43.
- Morice P., Josset P., Dubuisson J.B.. "History of sterility in ancient times. II. Sterility in Hippocrates treatise", *Contraception, fertilité, sexualité* (1992), Vol: XXIII, No.10, 1995, 605- 610.
- Örnek, Sedat Veyis. *Etnoloji Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Örnek, Sedat Veyis. *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2015.
- Öztek, Zafer. *Halk Dilinde Sağlık Deyişleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1992.
- Polat, Kemal. *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Sever, Mustafa. *Mersin ve Yakın Çevresi Halk İnanışları ve Halk Hekimliği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi: 2001.
- Tambiah, S. J. "The Magical Power of Words", *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*. Vol. 3, No. 2 (Jun., 1968), 175-208.
- Türk Dil Kurumu. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Cilt 10, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Türk Dil Kurumu. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*. Cilt 2, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Yancı, Asiye. *Amasya Folkloru*. Amasya: Amasya Valiliği Yayınları/Yeşilirmak Matbaası, 2014.
- Yıldız, Naciye. "Türk Destanlarında "Çocuksuzluk"", *Millî Folklor* 82 (Yaz 2009): 76-88.